

Aukščiausios valdžios insignijos reprezentaciniuose Stanislovo Augusto Poniatovskio portretuose

GITANA ZUJIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: gzujiene@gmail.com

Straipsnyje aptariama, kaip pasitelkiant insignijas kuriamas paskutiniojo Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanislovo Augusto Poniatovskio, įvaizdis reprezentaciniuose portretuose. Analizei pasirinkti dailininkų J. K. Wernerio, M. Bacciarelli, P. Krafft (senojo), J. K. Hesio, J. Pitschmanno tapyti portretai, kuriuose valdovas vaizduojamas su karaliaus, kunigaikščio, karinės valdžios insignijomis. Analizuojama jų reikšmė to meto gyvenime bei prasmė portretuose.

Raktažodžiai: Stanislovas Augustas Poniatovskis, reprezentacinis portretas, valdovo įvaizdis, karūnacija, insignijos

Paskutiniojo Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikotarpis (1764–1795) Lietuvoje sulaukia vis daugiau istorikų dėmesio, tačiau valdovo asmenybė dažnai lieka užmiršta¹. Iki šiol neturime jam skirtos monografijos. Galbūt taip yra todėl, kad jo vardas siejamas su galutiniu Abiejų Tautų Respublikos žlugimu. Jis tarsi tapo atsakingas už didelės, tačiau silpnos, taip ir nesuspėjusios atsitiesti valstybės griūtį. Tuo tarpu Lenkijoje Stanislovui Augustui Poniatovskiui skiriamos atskiros monografijos², jo veikla tyrinėjama įvairių įvykių kontekste³, išleisti atsiminimai⁴. Pastaruoju metu lenkų istoriografijoje ypač daug dėmesio skiriama paskutiniojo valdovo įvaizdžiui XVIII a. antrosios pusės publicistinėje bei proginėje literatūroje⁵, ikonografijoje⁶. Pastebėta, kad literatūroje suformuoti vaizdiniai dažnai surasdavo savo išraišką ir grafikos darbuose, raiziniuose, portretuose, vaizduojančiuose Stanislovą Augustą Poniatovskį.

Valdovo įvaizdis visais laikais buvo ypač svarbus. Nuo jo galėjo priklausyti ir valdymo sėkmė ar nesėkmė. Įvaizdžio kūrimu, jo palaikymu rūpindavosi tiek pats valdovas, tiek jo aplinka. Jis buvo kuriamas įvairiomis ceremonijomis (karūnacija, iškilmingais įžengimais, netgi laidotuvėmis) ir simboliais (karūna, skeptru, sostu), kurie išaukštindavo asmenį, darė

¹ 2008 m. spalio 9 d. Lietuvos istorijos institutas ir Vytauto Didžiojo universitetas organizavo konferenciją „Stanislovas Augustas Poniatovskis: asmenybė ir epocha Lietuvos istorijoje“.

² Zienkowska 1998; Łojek 1998; Zahorski 1988.

³ Bracisiewicz 1984; Mann 1938; Rostworowski 1966; Zahorski 1959.

⁴ Poniatowski 1994.

⁵ Norkowska 2006.

⁶ Widacka 2008; Ryszkiewicz 1977: 228–230.

jį kitokį. Tą išpūdį dar labiau stiprino vaizduojamasis menas – portretai, skulptūros. Valdovo įvaizdžiui kurti buvo pasitelkiamas ir rašytinis žodis – proginė literatūra, sukurta karūnacijos, įžengimų, laimėtų mūšių, santuokos progomis. XVIII a. tampa svarbi publicistinė literatūra, karikatūros menas, kai formuojamas ne tik teigiamas, bet ir neigiamas įvaizdis.

Straipsnyje apsiribota tik Stanislovo Augusto Poniatovskio įvaizdžio reprezentaciniuose portretuose analize. Tikslas – nustatyti, kokios valdovo savybės juose akcentuojamos. Tai atskleisti siekiama portretuose vaizduojamomis insignijomis, aiškinant jų simbolinę prasmę, lyginant Stanislovo Augusto atvaizdus su ankstesnių Abiejų Tautų Respublikos valdovų portretais. Tyrimui pasirinkti dailininkų Józefo Krzysztofo Wernerio, Marcello Bacciarelli, Pero Krafftio (senojo), Juozapo Ksaverio Heskio, Józefo Franciszeko Jano Pitschmanno tapyti portretai.

Įvairiais laikais svarbiausios gero valdovo savybės buvo dėliojamos vis kita prioritetine tvarka, tačiau tam tikri dalykai nekito per amžius. Visais laikais vertingiausi valdovo bruožai buvo teisingumas, drąsa, kariniai gabumai. Dažnai akcentuota tinkama kilmė, teisėtas valdžios perėmimas. Apšvietos epochoje svarbus tapo ir valdovo išsimokslinimas, kuriamas apsišvietusio valdovo, mokslo globėjo įvaizdis.

Reprezentatyviausi portretai vaizduoja valdovą karūnacine apranga, kuri aukština jį ir jo majestotą. Karūnacinės insignijos atskleidžia valdovo didybę. Jau 1764 m. iš karto po karūnacijos tokį portretą nutapė dvaro dailininkas Werneris (1 pav.). Darbo jis ėmėsi labai atsakingai: yra žinomi šiam portretui jo piešti drabužių, insignijų eskizai tiksliai sekant originalais⁷. Portrete karalius vaizduojamas pasaulietiniais drabužiais – ilgaus marškiniais, kurių priekis ir rankovės gausiai apsiūti auksine sutraukta juosta. Iš po jų išlindę puošnūs mezginiuoti rankogaliai ir apykaklė. Trumpos aptemptos kelnės siekia tik kelius. Valdovas mūvi kojines iki kelių, avi puošnius batus. Apsisiautęs karmazino spalvos aksomo apsiaustu, pamuštu šermuonėlių kailiais ir išsiuvinėtu auksinėmis erelių figūromis, su plačia kailine apyakakle. Apsiaustas išlikęs iki šių dienų ir yra būtent toks, koks vaizduojamas portrete⁸. Ant kaklo – grandinė su Baltojo Erelio ordinu, ant galvos – Lenkijos karalių karūnacinė karūna⁹. Dešinėje truputį nuleistoje rankoje laiko skeptrą, prie kairiojo šono kabo karūnacinis kalavijas *Szczerbiec*. Greta ant puošnaus stalo sudėtos likusios insignijos ir atributai – valdžios obuolys, kunigaikštiška kepurė ir pirštinės. Už nugaros stovi puošnus sostas.

Lenkų istoriografijoje yra įsitvirtinusi nuomonė, kad Stanislovas Augustas ilgaiui pamynė tradiciją karūnavimo ceremonijai vilktis pontifikalinius drabužius, panašius į vyskupo. Tokia tvarka buvo nustatyta dar Vladislovo Varniečio *Ordo coronandi* 1434 metais¹⁰. Karaliaus karūnavimo aprangą turėjo sudaryti alba, dalmatika, kapa, simbolizuojantys dievišką karališkos valdžios kilmę. Tačiau Stanislovo Augusto *Ordo Coronandi*, surašytoje prieš pat jo karūnaciją 1764 m., taip pat skaitome, jog išrinktas valdovas karūnavimo ceremonijai turi būti aprengtas pontifikalijomis – diržu sujuosta balta alba, po kuria dėvimi balti marškiniai plačiomis rankovėmis, užsegami nugaroje, kad būtų lengva apnuoginti rankas, pečius ir krūtinę patepimo metu. Ant albos vilkima balta tunika ir tokia pat kapa, ant kapos dedamas ordinas. Išrinktasis valdovas turėjo avėti sandalus, ant galvos dėvėti kepurę¹¹. Ir tik ceremonijos

⁷ Lileyko 1987: 56–56. Il. 52, 53.

⁸ Apsiaustas saugomas Vavelio katedros lobyne Krokuvoje.

⁹ Stanislovas Augustas buvo vienintelis Lenkijos ir Lietuvos valdovas, nutapytas su karūnacine karūna (Lileyko 1987: 64).

¹⁰ Ten pat: 29.

¹¹ Kutrzeba 1904–1913: 195–196.

1 pav. Józef Krzysztof Werner.
Stanisław August Poniatowski, 1764 (*Varšuvos nacionalinis muziejus*). P. Ligiero nuotr.

metu Stanisław Augustas turėjo būti perrengtas – nuimtas ordinas, nuvilkti pontifikaliniai drabužiai¹². Po patepimo valdovas aprengiamas pasaulietišškai, įteikiamos insignijos, užsiaučiamas karališkas apsiaustas ir uždedamas ordinas¹³. Būtent tokiais drabužiais jis ir vaizduojamas Wernerio tapytame portrete. Jędrzejus Kitowiczius rašė, jog taip apsirengęs Stanisław Augustas Poniatovskis po ceremonijos ėjo iš bažnyčios į pilį¹⁴.

Lyginant šį portretą su XVI a. antrosios pusės – XVII a. valdovų reprezentaciniais atvaizdais pastebimas ryškus skirtumas. Anksčiau portretuose, antkapiniuose paminkluose, net knygų miniatiūrose valdovai (Kazimieras Jogailaitis, Aleksandras, Zigmantas Vaza, Vladisław Vaza) vaizduoti ne pasaulietiniais, bet pontifikaliniais drabužiais. Akcentuojamas valdovo – Dievo pateptojo – įvaizdis. Šią tradiciją laužyti pradėjo saksai. Tiek Augustas II, tiek Augustas III vykdami į katedrą karūnacijos ceremonijai vilkėjo pasaulietišškai su riterio aprangos elementais – šarvais, apsiaustu ir kalaviju. Taip buvo kuriamas valdovo-riterio įvaizdis. Būtent tokiais drabužiais jie dažniausiai ir vaizduoti karūnaciniuose portretuose. Tačiau ceremonijos metu saksai vis tiek būdavo perrengiami pontifikalijomis, kurios simbolizavo valdovą iš Dievo

¹² Ten pat: 201.

¹³ Ten pat: 203.

¹⁴ „Miał na sobie kamizelkę opiętą i pluderki takież białe atlasowe, pończochy na nogach i trzewiki białe; na plecach paludament aksamitny pąsowy złotem haftowany, gronostajami podszyty, który za nim unosił jeden z senatorów; na szyi miał z przednich koronek brabanckich wielkie kryzy“ (Kitowicz 1971: 142).

malonės, Dievo pateptąjį¹⁵. Aptariamame Stanislovo Augusto Poniatovskio portrete nebeliko aiškiai išreikštų nei valdovo-kario, nei valdovo-Dievo pateptojo aspektų¹⁶.

Kalavijas, karūna, skeptras ir valdžios obuolys valdovui buvo įteikiami karūnavimo ceremonijos metu. Portrete vaizduojami kalavijas ir karūna buvo siejami su pirmuoju Lenkijos karaliumi Boleslovu Narsiuoju¹⁷. Ši sąsaja turėjo simbolizuoti karalystės tęstinumą ir rodyti teisėtą karališkos valdžios perėmimą. Tik keletą kartų Lenkijos karaliaus karūnacijai buvo naudojamos kitos karūnos. 1386 m. kita karūna buvo uždėta Jogailai, nes Boleslovo Narsiojo karūną į Vengriją buvo išsivežęs Liudvikas Anžu¹⁸. 1704 m. be tradicinių insignijų buvo karūnuotas švedų palaikomas Stanislovas Leščinskis, o 1733 m. – Fridrichas Augustas¹⁹. Iš to meto liudininkų atsiminimų aiškėja, kad netgi XVIII a. naujų insignijų naudojimas kėlė abejonių dėl teisėto valdžios perėmimo²⁰.

Istoriografijoje teigiama, kad Stanislovo Augusto karūnavimo ceremonijoje kalavijas *Szczerbiec* buvo pakeistas kitu specialiai Stanislovui Augustui pagamintu kalaviju²¹. Šios insignija rankenos viršūnė buvo erelio galvos formos, rankenos kryžmos galuose – medalionai su Švč. Mergelės Marijos ir naujojo valdovo globėjo šv. Stanislovo atvaizdais. Centre pavaizduotas Abiejų Tautų Respublikos herbas su Poniatovskių herbu Veršiu. Ant geležtės buvo užrašas: STANISLAUS AUGUSTUS REX DEDIT ANNO 1764. Vėliau šis kalavijas buvo naudojamas įšventinimo į riterius ceremonijoje. Būtent toks kalavijas vaizduojamas ir Wernerio pasiruoštuose eskizuose²², tačiau galutiniame variante, portrete, mes vis dėlto matome *Szczerbiec*.

Nors Stanislovo Augusto karūnacijai buvo naudojamos kai kurios senosios insignijos, tačiau jų ryšys su senąja Lenkijos karalių karūnavimo vieta buvo nutrauktas. Karūnacija buvo perkelta iš Krokuvos į Varšuvą. Karalius intronizuojamas naujoje vietoje.

Įdomiausia šiame portrete yra kunigaikštiškos kepurės reikšmė. XVII–XVIII a. ji simbolizavo kunigaikštišką kilmę, o vaizduojama virš Lietuvos herbo – valstybės rangą. Pirmąją reikšmę ji turi Radvilų, Čartoriskių, kitų kunigaikščių titulą turinčių giminių atstovų portretuose. Tačiau iš kunigaikščių giminės buvo kilusi tik Stanislovo Augusto motina Konstancija Čartoriskytė. Poniatovskio tėvas Stanislavas Poniatovskis, nors ir užėmė aukštas pareigas valstybėje, kunigaikščio titulo neturėjo. Senelis Pranciškus Poniatovskis buvo tik pavieto bajoras, ėjęs Palenkės medžioklio pareigas²³. Lenkijoje ir Lietuvoje titulas būdavo paveldimas pagal tėvo liniją. Lyg to būtų maža, sklandė gandai apie žydišką karaliaus kilmę. Galbūt todėl, siekiant pabrėžti Poniatovskių giminės senumą ir garsumą, proginėje literatūroje buvo

¹⁵ J. Lileyko daro prielaidą, kad dviejų tipų drabužiais karūnacijos metu galėjo vilkėti visi valdovai (Lileyko 1987: 54–56).

¹⁶ Tuo tarpu J. Lileyko linkęs pasaulietinius Stanislovo Augusto drabužius sieti su riterio apranga (ten pat: 34).

¹⁷ Pagal tradiciją buvo teigiama, kad Boleslovas Narsusis šią karūną gavo iš imperatoriaus Otono III rankų 1000 metais. M. Rožekas ją datuoja tik XIV a. viduriu (Rožek 1987: 78).

¹⁸ Vengrijos karalius Liudvikas Anžu, 1370 m. tapęs ir Lenkijos karaliumi, po karūnacijos išvežė insignijas į Vengriją bijodamas, kad jam nesant Lenkijoje nebūtų karūnuotas kitas karalius. Insignijos grąžintos tik 1412 metais.

¹⁹ Stanislovui Leščinskiui naują karūną užsakė Švedijos karalius Karolis XII, nes senosios insignijos, siekiant apsaugoti nuo švedų, iš Krokuvos buvo išvežtos į Sileziją. Fridricho Augusto karūnacijai taip pat buvo pagaminta nauja karūna, nes tikrąją Sakso priešininkai paslėpė Čenstakavoje.

²⁰ Rožek 1987: 69.

²¹ Ten pat: 144.

²² Lileyko 1987: 57. Il. 53.

²³ Wiśniewski 1983: 423.

suformuota Poniatovskių giminės kilmės iš Romos Vitelijų giminės teorija (lot. *vitellus* – veršiukas ir Poniatovskių herbas yra Veršis). Jų protėvis turėjęs būti Liucijus Vitelijus Nepas, Romos konsulas²⁴. Lenkiška kilmė tapo privalumu formuojant savojo valdovo Piasto įvaizdį. Atkreipiant dėmesį į motinos kilmę iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, buvo kuriamas valdovo Jogailaičio įvaizdis.

1764 m. pabaigoje karūnaciniam seime Stanislovas Augustas vis dėlto išrūpino savo artimiesiems kunigaikščio titulą²⁵. 1765 m. jo brolis Andrzejus iš imperatoriaus gavo Čekijos karalystės kunigaikščio titulą²⁶. Ar kunigaikščio titulą gavo pats Stanislovas Augustas, neaišku. Jo heraldikoje kunigaikštiškos kepurės aptikti nepavyko – jos vietoje vaizduojama žemesnio rango karūnėlė, būdinga bajoriškai heraldikai, todėl kunigaikščio kepurė portrete nėra Stanislovo Augusto Poniatovskio kunigaikštiškos kilmės simbolis.

1733 m. Louiso de Selvestre'o tapytame Augusto III portrete greta karališkųjų insignijų taip pat matyti kepurė, puošta šermuonėlio kailiu²⁷. Tačiau, sprendžiant iš formos, tai – Saksonijos elektoriaus atributas. Realiai egzistavusi Lietuvos didžiojo kunigaikščio karūna buvo prarasta sudarius Liublino uniją dar 1569 metais. Unijos aktas skelbė: „Toms abiem tautoms, kad jau amžinai viena galva, vienas ponas ir vienas karalius bendrai įsakinėtų, kurį lenkai ir lietuviai drauge balsuodami išsirinks. Išrinkimo vieta turi būti Lenkijoje, o po to Krokuvoje turi būti Lenkijos karaliumi palaimintas ir vainikuotas <...>, kad daugiau nei žymės jokios nebūtų, rodančios ar reiškiančios Lietuvos didžiojo kunigaikščio paskelbimą arba inauguraciją. Kadangi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės titulas ir pareigūnai išlieka, tai renkant ir vainikuojant turi būti kartu paskelbtas Lenkijos karaliumi ir didžiuoju lietuvių, rusų, prūsų, mozūrų, žemaičių, Kijevo, Voluinės, Palenkės, Livonijos kunigaikščiu“²⁸. Nuo to laiko Lietuvos didžiojo kunigaikščio insignijos – karūna ir kalavijas – prarado savo funkcijas ir reikšmę. Nežinomas ir jų likimas.

Lietuviams buvo gana sunku susitaikyti su atskiros valdovo simbolių praradimu. Įvairiose ceremonijose stengtasi akcentuoti jo atskirumą. Pavyzdžiui, buvo kuriami planai sutikti Henriką Valua Vilniuje kaip didįjį kunigaikštį²⁹. Vilniaus katedroje vykusioje ceremonijoje, per kurią Steponui Batorui buvo įteikta popiežiaus atsiųsta kepurė ir kalavijas už nuopelnus krikščionybėi, lyginta su pakėlimo didžiuoju kunigaikščiu ceremonija. Vazų laikais Liublino unijos priskyrimas, jog nebeliktų jokio ženklo apie atskirą valdovą, primiršamas. Tiesa, pačios didžiojo kunigaikščio insignijos nebuvo grąžintos, tačiau jos vėl pradėtos vaizduoti ikonografijoje. 1632 m. Zigmanto Vazos herbe vaizduojami Lietuvos, Lenkijos, Švedijos, Gotlando herbai ir Vazų dinastinis herbas. Jame akcentuojamos Vazos pretenzijos į Švedijos sostą. Tačiau šiuo atveju mums svarbiausios virš herbo pavaizduotos karališkosios ir kunigaikštiškos insignijos: karališkoji karūna ir skeptras bei Lietuvos didžiojo kunigaikščio karūna ir kalavijas (2 pav.). Čia jos simbolizuoja ne valstybės rangą, bet yra valdovo atributai. XVII a. 4-ąjį dešimtmetį dėl Vakarų Europos heraldikos įtakos karūna buvo pakeista kunigaikštiška kepure.

Reikia pastebėti, kad Wernerio tapytas portretas nėra vienintelis Stanislovo Augusto Poniatovskio atvaizdas su kunigaikštiška insignija – 1764 m. pabaigoje – 1765 m. pr. Ausburge pasirodė vario raizginys, vaizduojantis naująjį Abiejų Tautų Respublikos valdovą. Portreto

²⁴ Norkowska 2006: 87.

²⁵ Rostworowski 1983: 415.

²⁶ Ten pat: 416.

²⁷ Lileyko 1987: 53. Il. 49.

²⁸ Liublino unijos aktas, 1569. *Volumina legum*. 1859: 89–90.

²⁹ Grabowski 1845: 25.

2 pav. Zigmanto Vazos herbas, 1632 (Liškevičienė, J. XVI–XVIII a. knygy grafika. *Herbai senuosiuose Lietuvos spaudiniuose*. Vilnius, 1998)

apačioje išraižytas jungtinės valstybės herbas, vienoje jo pusėje karališkosios insignijos – karūna ir skeptras, kitoje pusėje – kunigaikštiška karūna ir kalavijas (?). Kunigaikščio kepurė greta karališkosios karūnos vaizduojama ir 1783 m. Heskio tapytame Stanislovo Augusto Poniatovskio portrete. Atrodytų, kad šių kunigaikščių insignijų buvimas tiek raižinyje, tiek portretuose turėtų rodyti tam tikrą valdovo palankumą Lietuvai, jos atskirumui, tačiau realiaame gyvenime buvo priešingai: jo valdymo metais svarstyti visiško valstybių sujungimo, atskiros Lietuvos išdo, kariuomenės panaikinimo projektai. 1766 m. siūloma naikinti atskirą valstybės antspaudą³⁰. Todėl kunigaikščių kepurės atsiradimas jo portrete tikrai nereiškia jo palankumo Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

Žinant, kad karališkosios insignijos portrete buvo tapytos pagal originalus, kyla klausimas, ar ir kunigaikštiška kepurė pavaizduota pagal tuo metu lobyne saugotą kepurę. Kaip jau minėjau, Lietuvos didieji kunigaikščiai naudojo karūną, kurios likimas nežinomas, todėl paveiksle vaizduojama insignija su ja nesietina. 1764 m. iš karto po karūnacijos buvo nutarta iš naujo inventorizuoti lobyną. Tam buvo sudaryta speciali komisija, tačiau apie jos darbo rezultatus nieko nežinoma. 1792 m. inventoriuje jokia kunigaikščio kepurė neminima. Vadinausi, kepurė buvo tiesiog pripiešta kaip kunigaikščio atributas iliustruojant Stanislovo Augusto titulą „Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis“.

Gerokai žinomesnis už Wernerio tapytą portretą yra Bacciarelli kūrinys, vaizduojantis Stanislovą Augustą taip pat karūnaciniais drabužiais, tapytas truputį vėliau, apie 1768–1771 metus (3 pav.). Portreto kompozicija, valdovo poza, apranga yra beveik identiški Wernerio portretui. Valdovo drabužiai papildyti žydra Baltojo erelio ordino juosta, sujuosta per kairįjį petį, atsisakyta nériniuotos apykaklės, per juosmenį surišta puošni, plati juosta. Apšiausto kairėje pusėje papildomai vaizduojama išsiuvinėta Baltojo erelio ordino žvaigždė. Tačiau portrete vaizduojamos insignijos skiriasi iš esmės. Karūnaciniam portrete nebeliko karūnacijai naudotų insignijų. Vietoj Boleslovo Narsiojo karūnos greta valdovo ant stalo vaizduojama visiškai kitokios formos karūna, nors žinoma, kad Boleslovo Narsiojo karūna buvo specialiai atvežta Bacciarelli, kai šis tapė Lenkijos karalių portretų galeriją. Prie kairiojo šono kabo ne karūnacinis kalavijas *Szczerbiec*, o Stanislovo Augusto kalavijas, naudotas įšventinimo

³⁰ Kiaupa, Kiaupienė, Kuncevičius 1998: 335.

3 pav. Marcello Bacciarelli. Stanislovas Augustas Poniatovskis, 1768–1771 (*Varšuvos karališkoji pilis*). A. Ringo nuotr.

į riterius ceremonijoje. Rankoje valdovas laiko ne skeptrą, o regimentą – karinės valdžios simbolį, kilusį iš Vakarų Europos³¹. Šiais simboliais į pirmą vietą iškeliamos valdovo-karo vado funkcijos. Už karūnos vietoje kunigaikštiškos kepurės matoma juoda skrybėlė su baltomis plunksnomis ir lazda³² – vakarietiški diduomenės atstovo atributai³³.

Dar daugiau karinių atributų randame 1766–1767 m. tapytame portrete. Jame kuriamas Stanislovo Augusto-riterio įvaizdis³⁴. Stanislovas Augustas Poniatovskis vaizduojamas su visą kūną dengiančiais šarvais ir regimentu dešinėje rankoje, ant šarvų – žydras apsiaustas su Baltojo erelio ordino žvaigžde. Ant greta stovinčio stalo padėtos karaliaus insignijos – karūna ir skeptras. Toks valdovo įvaizdis labai dažnas. 1733 m. su visais kavalerijos šarvais buvo nutapytas Augustas III jau minėtame portrete, XVII a. pabaigoje – Mykolas Kaributas Višniovecis, kiti valdovai, taip pat didikai Radvilos, Povilas Karolis Sanguška³⁵.

³¹ Lenkijos ir Lietuvos kariuomenėse aukščiausiu karinės valdžios simboliu buvo buožė, perimta iš turkų. Vakarietišką regimentą naudojo valdovas, kariuomenės regimentorius ir atskirų kariuomenės dalinių vadai.

³² Su tokia skrybėle ir karališkuoju apsiaustu Bacciarelli nutapė Stanislovą Augustą apie 1780 metus. Portretas saugomas Lenkijos nacionaliniame muziejuje.

³³ Idzelytė 2009: 232, 234.

³⁴ Portretas saugomas Lenkijos karo muziejuje Varšuvoje.

³⁵ *Lietuvos valstybės kūrėjai* 2006: 256. Il. 354.

Šis valdovo-karo vado įvaizdis nėra naujas. Kiekvienas valdovas vaizduotas kaip karys, valstybės gynėjas. Toks Stanislovo Augusto įvaizdis intensyviai formuotas prieš rinkimus ir ypač jau išrinkus jį karaliumi. Nors pats Stanislovas Augustas kariniais sugebėjimais nepasižymėjo, proginėje literatūroje į pirmą vietą buvo keliami jo tėvo, Krokuvos kašteliono Stanislovo Poniatovskio, kariniai nuopelnai, pagal kuriuos buvo aukštinamas ir sūnus³⁶.

Ikonografijoje su aukščiausio karo vado atributais Stanislovas Augustas vaizduojamas ir 1767–1768 m. valdovo dvaro dailininko Krafft (senojo) portrete³⁷. Iš šarvų šiame portrete likusi tik ilgoka kirasa, dengianti krūtinę, nugarą, pečius ir klubus. Panaši vaizduojama ir kituose XVIII a. vidurio portretuose – Jonušo Antano Višnioveckio, Mykolo Servacijaus Višnioveckio³⁸. Po kirasa matyti odinis koletas su tamsiai mėlynais siuvinėtais rankogaliais. Juosmuo sujuostas puošnia juosta, per petį uždėta žydra Baltojo erelio ordino juosta. Ant viršaus – karališkasis apsiaustas, susegtas puošnia sage. Dešinėje rankoje vaizduojamas raudonas, erelių figūromis puoštas regimentas, prie šono kabo karininko špaga. Greta ant stalo padėta karaliaus karūna ir valdžios obuolys (4 pav.). Paveikslas kompozicija labai artima Bernigeroto vario raižiniui, kuriame vaizduojamas Augustas II XVIII a. antroje pusėje. Skirtumas tik toks, kad šarvai dengia ir rankas bei šlaunis³⁹. Yra įvairių hipotezių, kokio karinio dalinio aprangą dėvi Poniatovskis šiame portrete – husarų ar Kadetų korpuso. Tokia kirasa ir koletas būdingas XVII a. antrosios pusės kariuomenei, tačiau naudotas dar ir XVIII amžiuje. M. Siciński nuomone, tai gali būti Lenkijos pėstininkų gvardijos karininko apranga⁴⁰.

Daugelyje portretų Stanislovas Augustas vaizduojamas su kariniu munduru. Teigiama, kad tam tikra mada vaizduoti aukščiausius valstybės asmenis, pareigūnus ir didikus su mundurais pradėjo formuotis jau XVIII a. pradžioje ir įsitvirtino XVIII a. viduryje–antroje pusėje. Tam įtakos turėjo kaimyninių valstybių valdovų – Karolio XII, Petro I, Fridricho Vilhelmo, Fridricho II – vaizdavimas su kariniais mundurais⁴¹. Lenkijos ir Lietuvos valstybėje XVIII a. paskutiniame ketvirtyje būta ne tik karinių, bet ir civilinių mundurų – kiekvienos vaivadijos bajorų vis kitokių spalvų. Dažniausiai Stanislovas Augustas vaizduotas tamsiai mėlynos spalvos munduru. 1770 m. Bacciarelli tapytame portrete valdovas dėvi baltas kelnes, baltą liemenę, mėlyną raudona apyakklę ir rankogaliais mundurą. Per kairįjį petį perjuosta žydra Baltojo erelio ordino juosta, ant krūtinės kairėje pusėje išsiuvinėta šio ordino žvaigždė, ant kaklo – Juodojo erelio ordino kryžius. Šiame portrete jis vaizduojamas be valdovo insignijų ir karinių atributų. Ant stalo padėta knyga, plunksna rašalinėje ir dokumentas⁴². Visiškai tokiu pat munduru valdovas nutapytas 1770–1775 m. to paties dailininko portrete.

Labai panašus munduras vaizduojamas ir 1783 m. Radvilų dvaro dailininko Heskio tapytame paskutiniojo Abiejų Tautų Respublikos valdovo portrete (5 pav.). Jame valdovas vaizduojamas visu ūgiu, dėvintis ilgą tamsiai mėlyną mundurą ir baltas į apačią siaurėjančias kelnes, sukištas į juodus ilgaaulius batus. Munduro apyakklė ir rankogaliai raudoni, siuvinėti sidabrinėmis gijomis. Pečius puošia antpečiai. Per kairįjį petį perjuosta mėlyna Baltojo erelio ordino juosta su pačiu ordinu. Po munduru vėl matoma trumpa kirasa. Ant juosmens užrišta plati juosta su dideliais kutaais. Rankoje valdovas taip pat laiko karinės valdžios simbolį – regimentą.

³⁶ Norkowska 2006: 69–73, 83.

³⁷ Siciński 2006.

³⁸ *Lietuvos valstybės kūrėjai*. 2006: 320–321. Il. 474, 475.

³⁹ Raižinys publikuotas: *Lietuvos valstybės kūrėjai*. 2006: 69. Il. 12.

⁴⁰ Siciński 2006: 106.

⁴¹ Ten pat: 101.

⁴² *Lietuvos valstybės kūrėjai*. 2006: 283. Il. 405.

4 pav. Per Krafft (senasis). Stanislovas Augustas Poniatovskis, 1767–1768
(Varšuvos karališkoji pilis). M. Bronarskio nuotr.

Prie kairiojo šono prikabinta špaga. Kompozicijos centre vėl yra valdovas, vilkintis karinį mundurą, su aukščiausios karinės valdžios simboliu rankoje. Monikos Ochnio nuomone, 1770 m. portrete Stanislovas Augustas vaizduojamas Kadetų korpuso, kurio įkūrėju jis buvo, munduru⁴³. Jau pagyvenęs valdovas su labai panašiu munduru vaizduojamas ir Pitschmanno portrete (6 pav.), tačiau čia šis munduras jau vadinamas Lenkijos kariuomenės generolo munduru⁴⁴. Problema ta, kad rašytiniuose šaltiniuose abu mundurai aprašomi labai panašiai. Šių dviejų spalvų derinys Lenkijos kariniuose munduruose buvo labai populiarus. Abu jie buvo tamsiai mėlynos spalvos (*granatowy*). Kadetų korpuso munduras buvo su raudonais atvartais, o generolo – su karmazininiais priedais, siuvinėtais sidabriniais siūlais. Siuvinėjimas primena laužytą juostą⁴⁵. Sprendžiant iš išlikusių Kadetų korpuso mundurų, jie turėjo ne tik raudonas apykakles ir rankogalius, bet ir plačius raudonus atvartus ant krūtinės⁴⁶. Su tokiu Kadetų korpuso karininko munduru net keliuose portretuose vaizduojamas Jokūbas Jasinskis. Atrodytų, kad Stanislovo Augusto Poniatovskio munduras yra generolo munduras. Tačiau kaip turi atrodyti generolo munduras, Siciński duomenimis, galutinai nustatyta buvo tik 1777 metais⁴⁷. Iki tol saksų kariuomenės pavyzdžiu generolai dažniausiai dėvėdavo raudonus mundurus arba XVII a. antrosios pusės aprangą – trumpą koletą iš briedžio odos. Būtent taip Stanislovas Augustas vaizduojamas minėtame Krafft portrete. Žinoma, kad Stanislovas Augustas mėgo rengtis Kadetų korpuso munduru, tačiau 1783 m. portrete jis vaizduojamas su generolo munduru. Nuo ankstesnių jo dėvėtų mėlynų mundurų šis skiriasi apykaklės ir rankogalių

⁴³ Ten pat: 283.

⁴⁴ <http://artyzm.com/artysta.php?id=645>

⁴⁵ Siciński 2006: 103.

⁴⁶ http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Kadet_Szko%C5%82y_Rycerskiej.JPG

⁴⁷ Siciński 2006: 103.

5 pav. Juozapas Ksaveras Heskis.

Stanislovas Augustas Poniatovskis, 1783 (*Жываніс Беларусі XII–XVII стагодзяў*. Сост. Н. Р. Высоцкая, Т. А. Карповіч. Мінск, 1980)

6 pav. Józef Franciszek Jan Pitchmann.

Stanislovas Augustas Poniatovskis (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Stanis%C5%82aw_August_Poniatowski_in_general_of_the_Crown_uniform.JPG)

siuvinėjimo raštu – laužyta juosta. Ankstesniuose portretuose vyravo pynutė arba augalinis ornamentas.

1783 m. tapytame portrete vėl matome valdovo insignijas: ant greta stovinčio stalo gulintios mėlynos auksine juoste ir kutais apsiūtos pagalvės sudėti karališkoji karūna, skeptras ir valdžios obuolys. Šalia jų padėti kunigaikštiška kepurė ir kalavijas. Kitoje pusėje ant krėslų užtiestas purpurinis šermuonėlio kailiu pamuštas apsiaustas. Šiame portrete vaizduojama dar kitokia karališkoji karūna. Lenkų istorikų tyrimų duomenimis, Stanislovas Augustas vienintelis iš visų valdovų neturėjo asmeninės karūnos, todėl portrete vaizduojama kažkuri tuo metu išde buvusi karūna arba tiesiog dailininko sukurtas karūnos šablonas. Skeptras taip pat visiškai ne toks, kokį naudojo Poniatovskis. Tikrasis buvo pagamintas iš žydro akvamarino, su auksiniais apkaustais. Kalavijas irgi nepanašus nei į karūnacinį *Szczerbiec*, nei į tą, kuriuo šventindavo į riterius (Bacciarelli tapytame portrete). Tą patį galima pasakyti ir apie kunigaikštišką kepurę. Ji vaizduota tik ikonografijoje, taip kartais iliustruojant išlikusį Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą.

Reikia pažymėti, kad, skirtingai nei XVII–XVIII a. pirmosios pusės valdovai, norėję pabrėžti savo vienybę su bajorų luomu, Poniatovskis portretuose nebuvo vaizduojamas su sarmatiškojo stiliaus drabužiais. XVIII a. antrojoje pusėje vis labiau įsitvirtina Vakarų Europos mada. Sarmatiškojo kostiumo elementai – kontušas ir žiponas, simbolizavę ne tik priklausomybę bajorų luomui, bet ir šio luomo teises, nueina į antrą planą.

Reikia nepamiršti, kad reprezentacinių portretų tapymas turėjo tam tikras taisykles. Juose stengiasi sukurti idealų valdovo įvaizdį. Pirmiausia insignijomis perteikiamas valdovo titulas – Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis. Deja, pastarasis titulo dėmuo portretuose išreiškiamas ne visada. Pačių insignijų vaizdavimas yra gana laisvas. Vos keletu atvejų pavaizduotos realiai egzistavusios insignijos. Stanislovo Augusto portretuose išryškėja pasaulietiniai valdžios aspektai, nebelieka valdovo iš Dievo malonės įvaizdžio, atsitraukiama ir nuo sarmatiškojo valdovo vaizdavimo. Į pirmą vietą dažnai iškeliamas Stanislovas Augustas Poniatovskis – kariuomenės vadas.

Gauta 2009 09 07
Parengta 2009 09 22

Literatūra

1. Bracisiewicz, J. *Stanisław August Poniatowski na pierwszym sejmie rozbiorowym 1773–1775*. Warszawa: UW, 1984.
2. Grabowski, A. *Ojczyście spominki*. T. 1. Krakow, 1845.
3. Idzelytė, V. *Kostiumo istorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
4. Kiaupa, Z.; Kiaupienė, J.; Kuncevičius, A. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija iki 1795 metų*. Vilnius: Artila, 1998.
5. Kitowicz, J. *Pamiętniki czyli historia polska*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971.
6. Kutrzeba, S. *Ordo coronandi Regis Poloniae. Archiwum Komisji Historycznej*. T. 11. Kraków : Akademia Umiejętności, 1904–1913.
7. *Lietuvos valstybės kūrėjai. XVI–XIX a. portretai*. Sudarė L. Bialopetravičienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2006.
8. Lileyko, J. *Regalia polskie*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987.
9. Łojek, J. *Stanisław August Poniatowski i jego czasy*. Warszawa: Alfa, 1998.
10. Mann, Z. *Stanisław August na sejmie ostatnim*. Warszawa: Nasza Księg. Sp. Akc. Związku Nauczycielstwa Polskiego, 1938.
11. Norkowska, A. *Wizerunki władcy. Stanisław August Poniatowski w poezji okolicznościowej (1764–1775)*. Kraków–Warszawa: Collegium Columbinum, 2006.
12. *Poniatowski Stanisław August. Pamiętniki*. Warszawa: Wydawnictwo LING PI, 1994.
13. Rostworowski, E. *Ostatni król Rzeczypospolitej. Geneza i upadek Konstytucji 3 maja*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1966.
14. Rostworowski, E. *Poniatowski Andrzej. PSB*. T. XXVII/3. Z. 114. Wrocław–Warszawa, Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983.
15. Rożek, M. *Polskie koronacje i korony*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987.
16. Ryszkiewicz, A. *Alegorie i satyra na kilka momentów z historii Polski przełomu XVIII–XIX w. Ikonografia romantyczna: materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk, Nieborów, 26–28 czerwca 1975 r.* Red. M. Poprzeczka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977.
17. Siciński, M. *Portret króla Stanisława Augusta w zbroi. Kronika Zamkowa*. Warszawa: Zamek Królewski, 2006. 51–52.
18. Widacka, H. *Splendor i niesława: Stanisław August Poniatowski w grafice XVIII wieku ze zbiorów polskich*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2008.
19. Wiśniewski, J. *Poniatowski Franciszek. PSB*. T. XXVII/3. Z. 114. Wrocław–Warszawa, Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1983.
20. Zahorski, A. *Spór o Stanisława Augusta*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988.
21. Zahorski, A. *Stanisław August polityk*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1959.
22. Zienkowska, K. *Stanisław August Poniatowski*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998.
23. *Volumina legum*. T. 2. Petersburg : J. Ohryzko, 1859.

GITANA ZUJIEŅĒ

Insignia of supreme power in representative portraits of Stanisław August Poniatowski

Summary

The article deals with the question of how an image of the King of Poland and Grand Duke of Lithuania Stanisław August Poniatowski was formed invoking insignia in the representative portraits. For analysis, there were chosen portraits painted by J. K. Werner, M. Bacciarelli, P. Krafft Sr, J. K. Heske, J. Pitschmann; in these portraits the ruler is depicted with insignia of a king, duke, and military power. Their meaning in the contemporary life and sense in the portraits is analyzed.

Attention is focused on the circumstance that painting of the representative portraits was based on certain rules. It was attempted to create an ideal image of a ruler in these portraits. First of all, it was sought to convey the title of a ruler: the King of Poland, Grand Duke of Lithuania. Unfortunately, the latter part of the title was not always expressed in the portraits. However, it should be noted that in the representative portraits of the rulers of the Republic of Two Nations grand ducal insignia appear after a certain interval of time. A portrayal of insignia themselves was quite liberal. Just in a few cases there were depicted the insignia that really existed. Stanisław August is the only King of Poland portrayed with real coronation insignia, i. e. in the portrait by J. K. Werner he is represented with the crown of Bolesław the Brave and the *Szczerbiec* sword. In the portraits of this ruler, lay aspects of power show up. The image of a ruler by divine grace vanishes. In the coronation portraits he is dressed worldly. Also, an increasing distance from the image of a Sarmatian ruler is obvious: a Sarmatian costume was abandoned. Stanisław August Poniatowski is often emphasized as a military leader wearing a martial tunic with a regiment in his hand.

Key words: Stanisław August Poniatowski, insignia, representative portrait, coronation, ruler's image